بررسی اسنادی کاربرد اِبریق‌های فلزی موجود در موزه آستان قدس رضوی

سکینه مرادی بجستانی[1]

چکیده

یکی از مجموعه‌های ظروف فلزی موزه آستان‌قدس‌رضوی، مجموعه اِبریق‌های فلزی موجود در این موزه می‌باشد. این ظروف عمدتاً شامل آثار فولادی و برنجی که با هنر قلم‌زنی، میناکاری و مرصع‌کاری با نگین فیروزه تزیین شده‌اند. تعداد ۱۰ اثر نفیس و تعداد ۲۶ برگه سند در ارتباط با کاربرد اِبریق‌ها، مورد بررسی قرار گرفت. هدف این پژوهش واکاوی کاربرد اِبریق‌های فلزی موجود در موزه آستان‌قدس‌رضوی با توجه به اسناد موجود می‌باشد. داده‌های پژوهش با اتکا بر مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت و روش تاریخی-توصیفی و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به شیوه کیفی و روش پردازش آن توصیفی-تحلیلی است تا در پی پاسخ‌گوی این سؤالات باشد: کاربرد اِبریق‌های فلزی موجود در موزه آستان قدس بر اساس اسناد موجود چیست؟ چگونگی جمع‌آوری اِبریق‌ها در موزه آستان‌قدس به چه صورت است؟ یافته‌های پژوهش نشان از تفاوت کاربرد اِبریق باتوجه به گنجایش بدنه و فرم ظرف است، اِبریق با نام‌های آبریز، آفتابه، آبپاش، گلابدان و مشربه (شربت‌خوری)، مورداستفاده بوده‌است. نتایج پژوهش حاکی از آن است، اسناد تاریخی به دو دورهٔ صفوی و قاجار ارتباط دارد. اِبریق با درپوش جهت گلاب‌پاش و به‌عنوان ظرف‌مایعات خوراکی(شیر) در مکتب‌خانه کودکان و عرقیجات سنتی در دارالشفا و اِبریق متوسط عمدتاً مختص آب‌دادن به زائران و کاربرد اِبریق با لگن به عنوان شستشو، وضو در کشیک‌خانه خدام و اِبریق با سایز بزرگ همراه جاروب جهت شستشو و نظافت صحن‌ها به کار می‌رفته است. اِبریق‌ها به صورت وقف و اهدا به امام رضا (ع) در موزه آستان‌قدس جمع‌آوری شده است.

واژگان کلیدی: "اِبریق"؛ "اسناد تاریخی"؛ "ظروف کاربردی"؛ "موزه آستان قدس"؛ "وقف و اهدا"

[1]دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان ایران
E-Mail: s.moradi@aui.ac.ir

مقدمه

موزه آستان قدس، نه تنها یک موزه بلکه بخشی از حرم مطهر امام‌رضا (ع) و بخشی از مکانی مقدس است. تمامی موزه‌ها محل نگهداری اشیاء و آثار تاریخی هستند، با این تفاوت که موزه آستان قدس رضوی همچون نمایشگاهی به آثار و اشیاءی اختصاص داده شده است که به تعبیر کنبی نه تنها میراث کهن جهانیان (Canby, 2009: 234) است، بلکه این اشیاء علاوه بر ارزش مادی، به تعبیری دارای ارزش معنوی (کفیلی، ۱۳۸۸: ۱) نیز هستند؛ زیرا اکثر این اشیاء به امام هشتم شیعیان، اهداء شده است. اهداء کنندگان این اشیاء علاوه بر پادشاهان، حاکمان و سردمداران ممالک اسلامی، اشراف، بزرگان، هنرمندان، شخصیت‌های برجسته و مردم عادی هستند. چنانچه آثار اهداء شده به موزه آستان قدس رضوی گواه توجه ویژۀ مردمانی است که در ادوار گذشته به ائمه اطهار و حرم مطهر حضرت رضا (ع) داشته‌اند. یکی از موضوعات شایان توجه در مطالعۀ آثار هنری موزه‌ها، بررسی ظروف فلزی موجود است. هنر فلزکاری از جمله هنرهای محسوب می‌شود که به دلیل خاصیت چکش‌خواری فلز، نمایان‌گر، مهارت استادکار در به تصویر کشیدن اشکال، خطوط، آداب، رسوم و حتی احساسات مذهبی مردم در اعصار گذشته است. چنانچه صنعت‌گران ایرانی در استعمال تصویر و خط (کونل، ۱۳۶۸: ۶۹) و تأثیر خط بر بیننده از نظر زیباشناختی از طریق محتوای معنا و احساسات (Blair, 2006: xxv)، بسیار مؤثر بوده و منتهای سلیقه و مهارت خود را به کار می‌بستند (پرایس، ۱۳۹۱: ۷۰). حال آنکه هنرمندان نه تنها با دستیابی به بیان هنرمندانه از راه نقش مایه‌های کهن (اتینگهاوزن و گرابر، ۱۳۸۳: ۱۱۱) و کتیبه‌های برجسته با تأثیر باشکوه (بلر و بلوم، ۱۳۹۷: ۵۱) به مرحلۀ کمال رسیده‌اند؛ بلکه علاوه بر جنبۀ کاربردی، ظروف به عنوان یک پیام‌رسان، اطلاعات جامعی از وضعیت و ابعاد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه را نیز در برمی‌گیرند.

هدف پژوهش حاضر بررسی اِبریق‌های فلزی موجود در موزه آستان قدس رضوی، با توجه به شناسنامه اثر و مطابقت با اسناد موجود در ارتباط با نام و کاربرد این ظروف در گذشته و چگونگی جمع‌آوری این ظروف، در موزه است. با توجه به اینکه اسناد تاریخی از منابع با ارزش، جهت واکاوی ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی به شمار می‌آید؛ بررسی آن‌ها، ضرورت می‌یابد. ارزیابی ظروف فلزی موجود در موزه و نام این ظروف که در شناسنامه اثر ثبت شده؛ دارای اهمیت بوده و ضرورت دارد نام ظرف و کاربرد آن با یکدیگر مطابقت داشته باشد. اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که در شناسنامه این آثار نفیس (اِبریق‌ها) اغلب با نام آفتابه ثبت شده، در حالی که هر یک نام جداگانه و کارکرد متفاوت دارند، زیرا اِبریق‌های موجود در موزه آستان قدس رضوی با اندازه، فرم و ساختاری متفاوت هستند. علاوه بر این کاربرد ظروف در شناسنامه اثر مشخص نیست، بازیابی ویژه‌گی‌ها و کارکردهای مختلف ظروف کاربردی ادوار گذشته می‌تواند اطلاعات بسیار جامعی از آداب، رسوم

مردم و وضعیت جامعه به لحاظ فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در اعصار گذشته را در اختیار پژوهشگران و بازدیدکنندگان موزه قرار دهد.

روش پژوهش

روش پژوهش از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت و روش، تاریخی- توصیفی است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش کیفی و اسنادی، طریقهٔ پردازش آن توصیفی- تحلیلی و از نظر نوع در دستهٔ پژوهش‌های موردی می‌باشد. گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و تصاویر ظروف از موزه آستان قدس رضوی و داده‌های اسنادی از مرکز بنیاد پژوهش‌های اسنادی آستان قدس رضوی دریافت شد. تعداد نمونهٔ مورد بررسی شامل ۱۰ ظرف فلزی (نه عدد ابریق و یک لگن) از شکل (۳ تا ۱۲) و تعداد (۲۶) برگه سند، دو نمونه از اسناد در شکل (۱و۲)، که نام ابریق در آن یافت شد، می‌باشد. این اسناد مربوط به سال‌های (۱۱۰۳تا ۱۳۲۵) هجری قمری مصادف با سال‌های (۱۰۶۴ تا ۱۲۸۶ه.ش) و (۱۶۸۵ تا ۱۹۰۷م) می‌باشد که استفاده از نام ابریق مرسوم بوده، در جدول (۲ و ۳) درج شده است.

پیشینه پژوهش

در خصوص ابریق‌های فلزی موزه‌ای، تعدادی پژوهش داخلی و خارجی مرتبط با پژوهش معرفی می‌شود. کاظم‌پور (۱۴۰۴) در پژوهشی به بازنمایی ظروف فلزی کاربردی دورهٔ صفوی بر اساس نگاره‌های شاهنامهٔ شاه طهماسبی، به جنس ظروف فلزی و کاربرد آن با توجه به نگاره‌ها، اشاره دارد. مرادی بجستانی و زارعی (۱۴۰۳) در پژوهشی تطبیقی به بررسی هنر خوش‌نویسی بر روی ابریق‌های فلزی در دورهٔ سلجوقی و صفوی، پرداخته و با آنالیز خطی کتیبه‌ها، انواع خطوط بکار رفته بر روی ظروف را شناسایی کرده‌اند. آنان مجموعهٔ از ابریق‌های فلزی کتیبه‌دار که در موزه‌های (متروپولیتن، ویکتوریا و آلبرت، بستون، آرمیتاژ و موزهٔ ملی ایران) را که با نام (Ewer) در شناسنامه اثر ثبت شده بود، در پژوهش خود مورد مقایسه قرار دادند. نتایج پژوهش آنان نشان داد فلزکاران چیره دست دورهٔ صفوی با خلاقیت ظاهر زمخت، بزرگ و خشن ظروف ادوار قبل را تغییر داده و ظروفی ظریف با اشکال موزون با ترکیب دو جنس چینی و فلز پدید آوردند. زاده ایمانیان پور و شادلو (۱۴۰۲) در مقاله‌ای به مقایسه گونه‌شناسانهٔ آبریزهای فلزی دسته‌دار در دو دوره پیشامغولی و دوره صفوی پرداخته‌اند. آنان به بررسی فرمی ظروف دوره صفوی پرداخته و با مقایسهٔ دو دوره، از ابریق با نام "آبریز" یاد کرده‌اند. خوشدل (۱۳۴۱) در مقاله‌ای به آثار قلمزنی موزه آستان قدس پرداخته و به یک نمونه ابریق بدون دسته و لگن؛ بعلاوه خوشدل (۱۳۴۰) در مقاله‌ی دیگری به اشیاء نفیس فلزی موزه آستان قدس اشاره کرده است. حسین‌نیا امیرکلائی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی به معرفی و خوانش کتیبه‌های آثار فلزی عصر صفوی موجود در موزه آستان قدس رضوی، پرداخته‌اند. کَنبی (۱۳۹۷/۲۰۰۹ش) در کتاب خود با نام "شاه عباس ایران را بازسازی می کند" به معرفی چند نمونه ظرف فلزی موزه‌ای پرداخته است. کفیلی و همکاران (۱۳۹۶) در کتابی به موزه‌های آستان قدس رضوی و آثار موجود و همچنین سه مورد از ابریق‌های فلزی اشاره کرده‌اند. شبیریان (۱۳۴۳) در یک پژوهش به آفتابه میناکاری موزه آستان قدس، اشاره دارد. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد اغلب منابع به معرفی تعداد اندکی از ابریق‌های موجود در موزه پرداخته و بیشتر به خوانش کتیبه، نوع

خوش‌نویسی، نقوش به کار رفته، ساختار و سبک فلزکاری در دوره‌های تاریخی اشاره داشته و به کاربرد اِبریق و چگونگی جمع‌آوری این ظروف در موزه اشاره نداشته‌اند. نوآوری پژوهش از آنجا نمود پیدا می‌کند که در این پژوهش، کاربرد اِبریق با سایزهای مختلف در گذشته و چگونگی جمع‌آوری این مجموعه در موزه آستان قدس رضوی، با توجه به بررسی اسناد، مورد ارزیابی قرار گرفته است.

آثار فلزی موجود در موزه آستان قدس رضوی

بیش از نیم قرن است که با افتتاح اولین موزه آستان قدس رضوی فرصتی برای نمایش آثار نفیس از جمله گنجینه آثار فلزی فراهم شده است (کفیلی، ۱۳۸۸: ۱). این آثار نوازشگر چشم‌ها و تجلی‌گاه فرهنگ، علم، هنر (لباف خانیکی، ۱۴۰۲: ۹) آداب و رسوم ایرانیان است. آثار فلزی به جا مانده در موزه آستان قدس رضوی گواه توجه ویژه‌ای است که در دوره‌های تاریخی، صفوی و قاجار به ائمه اطهار داشته‌اند و از این رو با حمایت از برخی هنرمندان این عصر به خلق آثار ماندگار کمک کرده‌اند چنانچه هنرمند با تمام وجود هنر و معرفت را در هم آمیخته و آثار بی‌نظیری خلق کرده است (کفیلی، ۱۳۸۸: ۱). بعضی از این ظروف غالباً برای بازار زوار و برای اهدا به بارگاه امام رضا (ع) ساخته می‌شده است (غفاری، ۱۳۹۶: ۳۷). در آثار هنرمندان فلزکار ادوار گذشته، اخلاص و ارادت خاص نسبت به اهل بیت مشاهده می‌شود (حسین‌نیا امیرکلائی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶). موزه آستان قدس رضوی به حرمت حضور حضرت رضا (ع) گنجینه‌دار آثار نفیس و اشیاء فلزی با تزئینات نقره‌کوبی (کفیلی، ۱۳۸۸: ۱) با مرصع کاری سنگ‌های فیروزه و عقیق است. چنانچه اعتقادات مسلمانان در تمدن اسلامی ایران بر تزیین ظروف فلزی (Baer, 1968: 23) تأثیرگذار بوده است.

خاصیت فلز در کاربرد اِبریق‌ها

یکی از مهمترین خواص ظروف فلزی ماندگاری (کفیلی، ۱۳۸۸: ۱) و مقاومت آن در برابر ضربه، گرما و سرما است. خواص فلز این امکان را به صنعت‌گران می‌دهد که با استادی و مهارت (آیت‌الله‌زاده شیرازی، ۱۳۶۲: ۱۶۵) ظروف کاربردی فلزی با فنونی همچون قالب‌بندی و آب‌بندی (کاظم پور، ۱۴۰۴: ۴۹) بسازند. چنانچه صنعتگران چهار زانو می‌نشستند و با استفاده از چکش‌ها و مته‌های خود بر روی فلز با هنر حکاکی منحصر به فرد، شکل‌های بدیع با سر اژدها نقش می‌کردند. بعضی هنروران نقش فرورفتهٔ فلزات را با نقره (دورانت، ۱۳۷۸: ۱۹۶۲) و یا سنگ‌های قیمتی پر می‌کردند. شیلا کنبی باور دارد، طبیعت‌گرایی پر جنب و جوش در اطراف نقوش و خطوط بر روی آثار فلزی لطافت خاصی را ایجاد می‌کند به طوری که تصور می‌شود در صحنه یک نسیم ملایم می‌وزد (Canby, 2009: 234). فلزکاران مسلمان با هنر حکاکی خطوط و کنده‌کاری نقوش، با ایجاد سایه روشن در اثر حرارت بر روی فلزات (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۸۵) نقش جدید خلق کرده؛ چنانچه انعکاس نور در فلز تأثیر زیادی در لذات بصری (وزیری، ۱۳۷۳: ۶۴) ایجاد می‌کند.

هنر فلزکاری در دورهٔ صفوی، تداوم شیوه‌ها و فنون ادوار گذشته است که با هویتی تازه و فلز جدید به نام "فولاد" (افروغ و نوروزی‌طلب، ۱۳۸۹: ۸۳) که همچون موم در دست صنعتگران بود، زمینهٔ نقش آفرینی (حسین‌نیا امیرکلائی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵) را در شهرهای بزرگی همچون خراسان و اصفهان در تولید برنجینه‌ها و مفرغینه‌های نقره‌کوب (رضازاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۵) مهیا کرده بود؛ به طوری که فلزکاران ظروفی ترکیبی ادوار گذشته را که ظاهری زمخت، خشن و بزرگ داشت، تغییر داده و ظروف ظریف، زیبا و پارچ‌هایی کوتاه با اشکال موزون ساختند (شعبانی منش، ۱۳۹۲: ۵۲). عموماً کاربرد اِبریق‌های کاملاً فلزی جهت استفاده روزانه برای جابجایی آب (افروغ و نوروزی طلب،۱۳۹۱: ۸۱) و جوشاندن آب و مایعات استفاده می‌شده است. تیتوس بورکهارت هنر شناس مسلمان در زمینهٔ فطرت اشیاء تأکید دارد در اسلام ساختن اشیاء مطابق با فطرت آن‌هاست که بالقوه زیبا است (آیت‌الله‌زاده شیرازی، ۱۳۶۲: ۱۶۴). کَنبی تأکید دارد، بعضاً ظروف فلزی نقره‌کوب از هر نوع، در ضیافت‌های رسمی استفاده می‌شده (Canby, 2009: 226) چنانچه اِبریق به همراه لگن در شستشوی دست‌ها، قبل و بعد از غذا (مرادی بجستانی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۸۰) مرسوم بوده است. بعلاوه این ظروف به عنوان هدیه به بزرگان و حتی صدور به ممالک دیگر (مرادی بجستانی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۸۰) و البته به عنوان ارمغان و سوغات گردشگران (شبیریان، ۱۳۴۳: ۷۲) کاربرد داشته است.

یافته‌های پژوهش: بررسی سایز، ساختار و شهرت ظروف فلزی (اِبریق)

اِبریق ظرفی لوله‌دار که بدان وضو سازند، یا ظرفی فلزی (آب‌پاش) با دسته و لوله که پیش و پس از طعام دست و دهان بدان شویند. آفتابه (آب تابه) ظرفی فلزی با لوله‌ای بلند جهت گرم کردن آب، در طهارت‌خانه بکاربرند (لغتنامه دهخدا). در ارتباط با واژهٔ "اِبریق" جستجوی در بین اسناد موجود در بنیاد پژوهش‌های اسنادی آستان قدس رضوی انجام شد، تعداد ۲۶ سند یافت شد؛ که به لحاظ تاریخی مربوط به سال‌های (۱۱۰۳ تا ۱۳۲۵.ق) است که استفاده از نام اِبریق مرسوم بوده است. در پیشینه پژوهش، اِبریق با نام‌های مختلف (آبریز، آب‌پاش، آفتابه، گلاب‌دان و مشربه) شهرت یافته و با سایزهای متفاوت کاربردهای متفاوت داشته است. در (جدول۱) نام اِبریق شهرت، کاربرد، سایز و ساختار آن مورد بررسی قرار می گیرد.

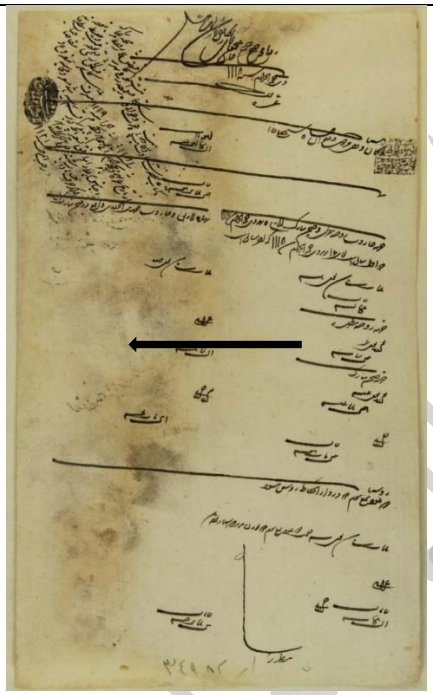
جدول ۱: کاربرد، سایز و ساختار ظروف فلزی (اِبریق) (نگارنده، ۱۴۰۵).

ردیف	نام	کاربرد	سایز	اندازه	ساختار	منبع
۱-	آبریز پارچ آب	پارچ مخصوص ریختن آب	بزرگ	ارتفاع: ۴۳,۷ قطر: cm۱۸	دارای بدنه حجیم، دسته و دهنه کوتاه	(زاده‌ایمانیان‌پور و شادلو، ۱۴۰۲)
۲-	آب پاش	پارچ مخصوص پاشیدن آب	بزرگ	ارتفاع: cm۴۶ قطر: cm۲۰	دارای بدنه حجیم، دسته و دهنه بلند	(مرادی‌بجستانی‌و زارعی، ۱۴۰۳)؛(شعبانی منش، ۱۳۹۲)
۳-	آفتابه	نظافت شستشو	متوسط	ارتفاع: cm۳۲ قطر: cm۱۹	دارای بدنه کروی، دسته و لوله صاف بلند	(کفیلی و همکاران، ۱۳۹۶)
۴-	گلاب‌دان	مراسم رسمی عزاداری	کوچک	ارتفاع: cm۳۰ قطر: cm۱۲	دارای‌بدنه، درپوش، (لوله)کوتاه و منحنی، با (بی) دسته	(کفیلی‌وهمکاران، ۱۳۹۶) و (خوشدل، ۱۳۴۱)
۵-	مشربه شربت‌خوری	مراسم رسمی عزاداری	کوچک	ارتفاع: cm۲۵. قطر: cm۱۴	دارای بدنه، درپوش، با دسته، (لوله) منحنی	(مرادی بجستانی و زارعی، ۱۴۰۳)

کاربردهای اِبریق در سال‌های(۱۱۰۳ تا ۱۱۱۸) هجری قمری در بیوتات آستان قدس

سال‌های (۱۱۰۳ تا ۱۱۱۸ق) مصادف با حکومت پادشاهان صفوی است. با توجه به اسناد موجود که اغلب صورت هزینه‌های مختلف و هزینه وسایل مورد نیاز درج شده است؛ سند شماره (۳۲۶۰۸؛ صفحه ۱) سال (۱۱۰۳ق/۱۰۷۰ش) با عنوان "گزارش

روزانه جمع و خرج صاحب‌جمعان بیوتات آستان قدس" نام اِبریق به عنوان پارچ آب جهت بیوتات آستان قدس در این سند آمده است. همچنین سند (۳۴۸۷۲ سال (۱۱۱۴ ق) با عنوان "روزنامچه خرید اجناس و لوازم مورد نیاز آستان قدس" و با توجه به متن سند "بهای اباریق و جاروب جهت نظافت صحن مبارک" اِبریق‌های فلزی به عنوان آفتابه و آب‌پاش در این سند آمده است. در (شکل ۱) سند با شماره (۳۴۹۸۲؛ صفحه ۱) سال (۱۱۱۸ ق) با عنوان "گزارش خرید اجناس و لوازم مورد نیاز اماکن آستان قدس" و متن "بهای اباریق و جاروب جهت بیت‌الخلاء واقع در صحن مبارک" در این سند آمده که در بالای فلش سیاه رنگ مشخص شده است.

عنوان سند: "گزارش خرید اجناس و لوازم مورد نیاز اماکن آستان قدس" همراه با مهر تحویل‌داران در سمت راست و چپ سند.

اسناد دیگر در جدول (۲) با همین دستخط مشاهده شد، که نشان‌دهندهٔ آن است که نویسنده و کاتب این خطوط یک نفر بوده است.

واژهٔ "اباریق" در روبرو در بالای فلش در سند درج شده است. متن "بهای اباریق و جاروب جهت بیت‌الخلاء واقع در صحن مبارک" درج شده است.

عبارت اباریق و جاروب در دیگر اسناد جدول(۲) با همین دست‌خط تکرار شده است. که نشان‌دهندهٔ آن است در آن‌سال‌ها واژهٔ اِبریق رایج بوده است و بیشتر کاربرد آن جهت نظافت بوده است.

شکل ۱: سند (۳۴۹۸۲؛ صفحه ۱) سال (۱۱۱۸ ق) یک نمونه از اسناد دوره صفوی (ساکماق، ۱۴۰۵).

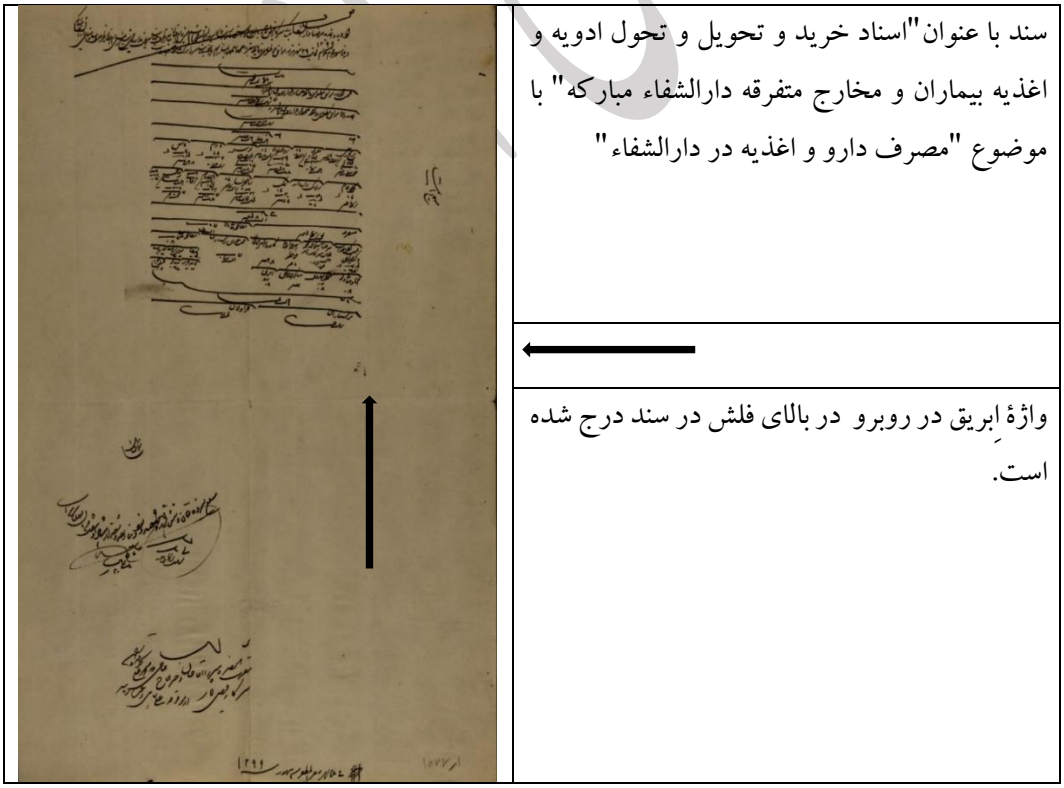
درجدول (۲) به اسناد تاریخی مربوط به سال‌های(۱۱۰۳ تا ۱۱۱۸ق) مطابق با (۱۰۷۰ تا ۱۰۸۵ش) در ارتباط با کاربرد نام اِبریق در اسناد آستان قدس، شماره اسناد ، شماره صفحه، عنوان سند، کارکرد اِبریق، سال (قمری) اشاره شده است.

جدول ۲: کاربرد اِبریق مطابق با اسناد تاریخی مربوط به سال‌های(۱۱۰۳ تا ۱۱۱۸) قمری (ساکماق، ۱۴۰۵).

ردیف	شماره سند	شماره صفحه	عنوان سند	کاربرد اِبریق	مکان مورد استفاده	تاریخ سند سال قمری
۱.	۳۲۶۰۸	۱	گزارش روزانه جمع و خرج صاحب‌جمعان بیوتات آستان قدس صورت هزینه‌های متفرقه	نظافت	بیوتات آستان قدس	جمادی‌الثانی ۱۱۰۳
۲.	۳۳۲۷۴	۱۸	اوراج، ابواب المال، زراعات و باغات، مستغلات، مشهد، دریافت وجوهات نقدی و جنسی حاصل از مستغلات متعلق به آستان قدس و مخارج صورت گرفته از محل	جهت نظافت	مصرف متفرقه آستان قدس	۱۱۱۱
۳.	۳۳۳۹۴	۱	روزنامچه جمع و خرج صاحب‌جمعان بیوتات آستان قدس، صورت هزینه‌های مختلف و متفرقه	جهت نظافت	مصرف بیوتات آستان قدس	رمضان ۱۱۱۰
۴.	۳۴۳۷۷	۱	گزارش جمع‌وخرج صاحب‌جمعان بیوتات آستان قدس، صورت هزینه‌های متفرقه خرید وسایل از اجاره دکاکین وقفی یخ علی‌خان	خرید وسایل و مورد نیاز	مصرف بیوتات آستان قدس	۱۱۱۴-۱۱۱۵
۵.	۳۴۸۷۲	۱	روزنامچه خرید اجناس و لوازم مورد نیاز آستان قدس در یونت ئیل(نام ماه هفتم از ماه‌های ترکی)	شستشو و جاروب	جهت بیت‌الخلاء	۱۱۱۳-۱۱۱۴
۶.	۳۴۹۰۱	۲	توجیهات و مقررات، ابتیاع استعمال، مبیع(خریدو فروش)پرداخت وجوه نقدی، تهیه اجناس و مصالح	نظافت	روضهٔ منوره و صحن مبارک	۱۱۱۷-۱۱۱۸
۷.	۳۴۹۸۲	۱	گزارش خرید اجناس و لوازم مورد نیاز اماکن آستان قدس	نظافت	صحن مبارک	۱۱۱۸

کاربردهای اِبریق در سال‌های(۱۲۴۹ تا ۱۳۲۵)هجری قمری در حرم مطهر

سال‌های (۱۲۴۹ تا ۱۳۲۵ق) مصادف با حکومت پادشاهان قاجاری است. در جدول (۲)، سند (۳۷۷۳۸، صفحه ۲) سال (۱۲۴۹-۱۲۵۰ ق) با عنوان "سررشته، توجهات ... اجرت کارهای انجام شده بر آستان قدس" اجرت پرداخت و تعمیر اِبریق‌های فلزی آمده است. علاوه بر این سند (۳۹۴۶۶، صفحه ۵۱) سال (۱۲۶۸ ق) با عنوان "صورت جمع و خرج وجوهات نقدی و جنسی تحویلی به آقا محمد کاظم تحویلدار آستان قدس و ..." چگونگی جمع‌آوری اِبریق‌ها را به عنوان وجوهات جنسی نام می‌برد. در سند (۲۸۹۳۰، صفحه ۱) سال (۱۲۷۵ قمری) با عنوان" تحویل ... خوراک به کارکنان مکتب‌خانه جهت مصارف کودکان" نام اِبریق به عنوان ظرف مخصوص خوراک در مکتب‌خانه کودکان در این سند آمده است. بعلاوه سند (۱۲۵۷۶، صفحه ۱) سال (۱۲۶۰ ق) با عنوان "تعمیر خان میرمعین و پرداخت اجرت" نشان‌دهندهٔ آن است که سالانه اِبریق‌ها و ظروف فلزی جهت تعمیر و پرداخت (سفید، براق کردن) به خان (کاروانسرا) میر معین ارسال می‌شده است. سند (۱۵۷۷، صفحه ۱) سال (۱۲۹۹ ق) با عنوان "اسناد خرید ادویه و اغذیه بیماران.... دارالشفاء مبارکه" با موضوع "مصرف دارو و اغذیه در دارالشفاء" نام اِبریق به عنوان ظرف مورد نیاز در دارالشفاء در (شکل ۲) در بالای فلش مشاهده می‌شود.

شکل ۲: سند (۱۵۷۷ ؛ صفحه ۱) سال (۱۲۹۹ ق) یک نمونه از اسناد دورهٔ قاجار (ساکماق، ۱۴۰۵).

تعداد نوزده سند تاریخی مربوط به سال‌های (۱۲۴۹ تا ۱۳۲۵ه.ق) مطابق با سال‌های(۱۲۱۲ تا ۱۲۸۶ه.ش) که نام اِبریق در این اسناد بکار رفته؛ شماره صفحه، عنوان سند، کارکرد اِبریق، مکان مورد استفاده، تاریخ سند به (سال قمری) در (جدول ۳) درج شده است.

جدول ۳- کاربرد اِبریق مطابق با اسناد تاریخی سال‌های(۱۲۴۹ تا ۱۳۲۵) قمری (ساکماق، ۱۴۰۵)

ردیف	شماره سند	شماره صفحه	عنوان سند	کاربرد اِبریق	مکان مورد استفاده	تاریخ سند سال قمری
۱-	۳۷۷۳۸	۲	سررشته، توجهات و مقررات، توجهات اخراجات، اجرت، پرداخت مخارج متفرقه و اجرت کارهای انجام شده بر آستان قدس	تعمیر و پرداخت ظروف	آستان قدس	۱۲۴۹- ۱۲۵۰
۲-	۱۲۵۷۶	۱	تعمیر خان میر معین و پرداخت اجرت	تعمیر و پرداخت ظروف	کاروانسرای میر معین	۱۲۶۰
۳-	۱۲۵۷۸	۲	تعمیر خان میر معین و پرداخت اجرت	تعمیر و پرداخت	-	۱۲۶۰
۴-	۳۹۴۶۶	۵	صورت جمع و خرج مفرده. من ذالک. وجوهات نقدی و جنسی تحویلی به آقا محمد کاظم تحویلدار آستان قدس و پرداخت‌های انجام شده از این وجوه	مصرف خرید ظروف	آستان قدس	۱۲۶۸
۵-	۲۸۹۳۰	۱	تحویل پوشاک و خوراک به کارکنان مکتب خانه جهت مصارف کودکان	مصرف وسایل خوراک کودکان،	مکتب خانه	۱۲۷۵
۶-	۱۱۴۳	۴	گزارش مصرف ادویه و اغذیه و آمار بیماران دارالشفاء	مصرف ادویه و اغذیه در	دارالشفاء	۱۲۸۹

۷-	۱۵۷۷	۱	اسناد خرید و تحویل و تحول ادویه و اغذیه بیماران و مخارج متفرقه داراشفاء	مصرف دارو و اغذیه در	دارالشفاء	۱۲۹۹
۸-	۱۰۵۳	۵۳	گزارش مصرف ادویه و اغذیه و آمار بیماران دارالشفاء و حقوق کارکنان دارالشفاء	مصرف ادویه و اغذیه در	دارالشفاء	۱۲۹۹
۹-	۱۰۶۷	۲۸				۱۳۰۱
۱۰	۱۰۶۸	۱۴				۱۳۰۱
۱۱	۱۰۶۹	۳۴				۱۳۰۱
۱۲-	۱۰۷۹	۲۸				۱۳۰۲
۱۳-	۱۰۹۰	۴۸	گزارش مصرف ادویه و اغذیه و آمار بیماران دارالشفاء و حقوق کارکنان دارالشفاء	مصرف ادویه و اغذیه در	دارالشفاء	۱۳۰۳
۱۴-	۱۰۹۴	۲۶				۱۳۰۳
۱۵-	۱۰۹۶	۲۴				۱۳۰۳
۱۶-	۱۰۹۷	۴				۱۳۰۳
۱۷-	۱۱۰۷	۱۸	گزارش مصرف ادویه و اغذیه و آمار بیماران دارالشفاء	مصرف ادویه و اغذیه	دارالشفاء	۱۳۰۴
۱۸-	۱۱۱۷	۲۴				۱۳۰۵
۱۹-	۱۳۱۷	۸				۱۳۲۵

نمونه اِبریق‌های موجود در موزه آستان قدس رضوی

نمونه اول: اِبریق فولادی قلمزنی شده، (شکل ۳) با شماره ثبتی (۹۲۰۵۱) می‌باشد. اِبریق فولادی قلمزنی شده اهدایی از طرف شاه سلطان حسین، یکی از پادشاهان صفویه است. این نمونه همراه با خوش‌نویسی که نام دو سازنده ظرف با کتیبه "عمل ذبیح الله شوشتری" و تاریخ ساخت آن سال (۱۱۲۷ق) در زیر چُرنه و با کتیبه "به سعی اسماعیل جباردار به پایان رسید " در زیر دسته، حکاکی شده، نشان می‌دهد دو هنرمند بر روی این ظرف کار کرده‌اند، احتمالا نفر اول در ساخت و نفر دوم در قلم‌زنی و حکاکی نقوش و خطوط مهارت داشته‌اند. طبیعت‌گرایی پر جنب و جوش در اطراف خطوط (Canby, 2009: 234) با لطافت خاص روی بدنه، همراه با آرایه‌های گیاهی و خطوط دالبری روی لوله، دسته منحنی با طرح زیگزاکی مشبکِ توخالی، جلوه باشکوهی به ظرف داده است. اینِ اِبریق با پایه جداگانه جهت مایعات همچون آب، گلاب و شربت در مراسم‌های رسمی، کاربرد داشته است.

شکل ۳: شماره ثبتی (۹۲۰۵۱)- دوره تاریخی: صفوی؛ تاریخ ساخت: ۱۱۲۷ق- واقف/ اهداکننده: سلطان حسین صفوی

اِبریق فولادی قلمزنی شده، محل ساخت: اصفهان؛ ابعاد: طول: ۲۹/۷عرض: ۱۹/۲س.م.

نمونه ۲: اِبریق فولادی قلمزنی شده، (شکل ۴) با شماره ثبتی (۹۲۰۵۲) می‌باشد. اِبریق فولادی قلمزنی شده، همراه با خوش‌نویسی که نام سازندهٔ آن بر روی دسته ظرف"ابن سلیمان غلام عباس" حک شده است این اثر زیبا با نقشی به شکل گل ۲۴ پر چرخشی بر روی بدنه ظرف و کتیبه‌نگاری داخل هفت پرهٔ بالایی گل به صورت یک درمیان، حکاکی شده است. متن کتیبه که باید از پره پایین به بالا خوانده شود به این قرار است. "وقف نمود این ظرف را بر" "آستان مُقَدسه امام مَعصُوم" " شهید ابی الحَسَن عَلیّ بن" "مُوسی الرِضّا عَلیه الصّلواه و" "و اَلسلَم کَلب علی سُلطان حُسین" "موسوی که در آن روضهٔ" " مُنّوره استعمال شود" با توجه به اینکه در کتیبهٔ وقفی، نام کلب‌علی سلطان حسین موسوی آورده شده این احتمال که واقف شاه سلطان حسین، یکی از پادشاهان صفویه باشد زیاد است. این اِبریق فولادی، مختص آب دادن به زیارت‌کنندگان آستان مقدس امام رضا (ع) بوده است.

شکل ۴: شماره ثبتی (۹۲۰۵۲) دوره تاریخی: صفوی، واقف/ اهداکننده: سلطان حسین صفوی.
اِبریق فولادی قلمزنی شده؛ محل ساخت:احتمالاً اصفهان؛ ابعاد: طول:۳۴عرض: ۱۹/۹س.م.

نمونه ۳: اِبریق برنجی قلمزنی منقوش، بدون تاریخ و بدون کتیبه، (شکل۵) شماره ثبتی (۹۲۰۵۳) کار اصفهان و احتمالا ً مربوط به دورۀ صفوی است. دورۀ صفوی شاهد احیای حیرت‌انگیز در هنرها بود. مهارت، سلیقه و قوۀ تشخیص دوره‌های پیشین، هنر هنرمندان را شکوفا کرده بود (پوپ، اکرمن، ۱۳۸۷: ۱۸۷۴). خوشدل در پژوهش خود به این نمونه اِبریق بدون دسته با بدنۀ گلابی شکل به نام "آفتابه" اشاره دارد (خوشدل، ۱۳۴۱: ۶۵) در حالی که آفتابه باید دسته‌دار باشد. این اِبریق با پایه‌ای متصل و لوله (چُرنه) منحنی که به دهان اژدهایی منتهی شده با هنر سیاه‌قلم تزیین شده است. در هنر سیاه قلم سطح و زمینه نقش را با مواد سیاه (قیرمانند) می‌پوشاندند تا ترسیمات به صورت برجسته نمایان شود (شعبانی منش، ۱۳۹۲: ۴۷). یک نمونه از این اِبریق برنزی سیاه‌قلم شده بدون دسته با نام "اِور" در موزه ویکتوریا و آلبرت مربوط به دورۀ صفوی موجود است (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۹۵) که جهت گلاب و شربت کاربرد داشته است. این اِبریق برنزی با نقش ترنج‌ها، سرترنج‌ها، و چرخش شرفه‌ها روی بدنه به مرکزیت گردن ظرف، با هنر سیاه قلم، نقوش سقف مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان را برای انسان تداعی می‌کند. به دلیل آنکه این ظرف پایه سرخود دسته ندارد، بیشتر مخصوص گلاب و شربت در مراسم‌های رسمی کاربرد داشته است.

شکل ۵: شماره ثبتی (۹۲۰۵۳) ابعاد: ارتفاع:۴۰س.م. دارای نقوش اسلیمی و ترنج در بدنه و دهانه به شکل سراژدها با دهان باز با

نمونه ۴: اِبریق میناکاری دورهٔ صفویه با شماره ثبتی (۹۲۰۵۴) (شکل ۶) تاریخ ساخت آن (قرن۱۲ق) و به مربوط است.

شکل ۶: شماره ثبتی (۹۲۰۵۴) اِبریق میناکاری دوره تاریخی: صفوی؛ تاریخ ساخت: احتمالاً قرن۱۲ق؛ ابعاد: ارتفاع:۳۲/۱س.م.

واقف و اهداکنندهٔ آن فردی با نام "احمد علی" بوده است. دورهٔ تاریخی احتمالا صفوی و محل ساخت اصفهان است. سلاطین صفوی با بسط تمدن، مشوق هنرمندان بوده و با اعطاء جوائز مشوق و پشتیبان ذوق هنرمندان (شبیریان، ۱۳۴۳: ۷۱) و تکنیک‌های جدید بودند. چنانچه شکوفایی هنر فلزکاری و ساخت آبریزهای فلزی (زاده‌ایمانیان‌پور و شادلو، ۱۴۰۲: ۳۹) همراه با هنر میناکاری مرسوم شد، در این دوره فلزکاری به حدی ترقی کرد که مستشرقین را به اعجاب وا داشت و ارمغان‌های از نوع ظروف میناکاری (شبیریان، ۱۳۴۳: ۷۲). با نقوش تداعی کننده فصل بهار با خود سوغات می‌بردند.

نمونه ۵: از اِبریق‌های مربوط به دورهٔ قاجاریه، (شکل ۷) با شماره ثبتی (۹۲۰۵۵) با کتیبهٔ وقفی با متن "نذر آستانه امام رضا (ع) نمود امین الملک اردبیلی" به عنوان ظروف نذری محسوب می‌شود.این اِبریق برنجی با ارتفاع متوسط و فرم بدنه (گلابی شکل) با رنگ مسی، با دسته به شکل سر اژدها و لوله (چُرنه) به شکل دهان اژدها، در گستره اساطیر ایران، اژدها نماد خشک‌سالی (رضایی، ۱۳۸۸: ۵۳) به عنوان آب‌پاش، جهت آب‌دادن به گیاهان صحن مبارک کاربرد داشته است.

شکل ۷- شماره ثبتی (۹۲۰۵۵) دوره تاریخی: قاجار، بدون تاریخ، با کتیبه، واقف/ اهداکننده:
امین الملک اردبیلی
اِبریق برنجی با دسته و لوله به شکل اژدها، ابعاد: ارتفاع: ۳۵/۵س.م.

نمونه ۶ و ۷ -آفتابه و لگن: اِبریق مفرغی، (شکل ۸) شماره ثبتی (۹۲۰۵۷) و لگن (شکل ۹) شماره ثبتی (۹۲۰۵۷۱) با بدنهٔ پیازی شکل، که کتیبه‌ای با متن "وقف کشیک خانه" اهدایی از طرف عده‌ای از خدام آستانه قدس است.

شکل ۸: شماره ثبتی (۹۲۰۵۷) آفتابه، دوره تاریخی: قاجار، تاریخ ساخت:۱۳۰۷ق. طول:۳۰/۲عرض:۱۸/۵س.م.

شکل ۹: شماره ثبتی (۹۲۰۵۷۱) لگن، دوره تاریخی: قاجار تاریخ ساخت:۱۳۰۷ق. ابعاد: طول:۱۸/۶عرض لبه:۳۵/۱عرض بدنه:۱۹/۵س.م.

واقف/ اهداکننده: عده‌ای از خدام آستانه قدس. بدنهٔ لگن کروی شکل، تزئین با ترنج‌ها و سر ترنج‌های گیاهی با هنر سیاه‌قلم.

اطراف لبه و لوله اِبریق (شکل ۸و ۹) و لبه لگن فیروزه‌های ریز مرصع‌کاری شده (خوشدل، ۱۳۴۰: ۷۱) چنانچه مرصع‌کاری در سبک خراسان (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۹۵) با سنگ فیروزه از جمله تزیینات ساخت، در دورهٔ قاجار بوده است.

نمونه ۸: اِبریق فولادی پیازی شکل با نام گلابدان، (شکل ۱۰) با شماره ثبتی (۹۲۰۶۷) این ابریق که در مشخصات اثر به دورهٔ احتمالی تیموری نسبت داده شده است، در اصل مربوط به دورهٔ صفوی است زیرا در دورهٔ تیموری که هنوز فلز جدید فولاد کشف نشده بود. این ابریق با چُرنه به شکل سر اژدها و با دهانهٔ تعبیه شده بر روی دسته، مخصوص نگهداری گلاب است، فرم بدنه آن مانع خروج عطر گلاب می‌شود. البته یک نمونه مشابه این اِبریق با نام "اور" در موزه ویکتوریا و آلبرت مربوط به دورهٔ صفوی موجود است که برنزی بوده و روی بدنه آن سیاه قلمکاری شده، روی درب پوش آن عبارت"عاقبت خیر باد" حک شده است (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۹۵).

شکل ۱۰: شماره ثبتی (۹۲۰۶۷)، اِبریق فولادی با دسته هلالی شکل و لوله به شکل اژدها، ابعاد: عرض ۲۰؛ ارتفاع: ۲۷س.م.

نمونه ۹: اِبریق‌نقره‌ای (گلاب‌پاش) مرصع‌کاری، (شکل۱۱) با شماره ثبتی (۹۲۰۷۰) درب مخروطی شکل دارای نقوش اسلیمی وختایی، احتمالاً در دورهٔ قاجار ساخته شده است. اِبریق برنجی با دسته به شکل سر اژدها و چُرنه به شکل دهان اژدها همراه با سرپوش مخصوص گلاب است. در نقره‌کاری ظروف فلزی که اغلب برای درباریان و به صورت سفارشی تهیه می‌شد، ابتدا با چرخ‌های تراش ریزنقش صحنه را بر بدنهٔ فلزی ظرف کنده‌کاری، سپس لایه‌ای باریک از مفتول نقره را با چکش‌کاری در

شیارهای نقوش حک شده بر بدنهٔ ظرف جای می‌دادند (شعبانی منش، ۱۳۹۲: ۴۷). مرصع‌کاری با فلز نقره و هنر سیاه‌قلم از هنرهای بدیع عصر صفوی (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۹۴) بوده است.

شکل۱۱: شماره ثبتی (۹۲۰۷۰) اِبریق برنجی نقره کوبی شده با دسته و لوله به شکل سر و دهان اژدها، دارای سرپوش متصل؛ دوره تاریخی: احتمالاً قاجار. ابعاد: طول ۳۲ و عرض: ۲۱س.م.

نمونه ۱۰: اِبریق مسی (گلاب‌دان) مربوط به دورهٔ اواخر قاجار، (شکل ۱۲) با شماره ثبتی (۹۲۰۱۱۹)، منقوش، نقره‌کوب با دسته، درب‌پوش و چُرنهٔ منحنی شکل با گردنهٔ باریک مخصوص گلاب است، سرپوش آن مانع خروج عطر گلاب می‌شود. نمونه‌ای کاملاً مشابه این اِبریق فقط با تفاوت در نقوش با ارتفاع ۴۶ سانت که در سال (۱۷۰۰) میلادی در خراسان ساخته شده در موزه ویکتوریا و آلبرت موجود است (مرادی و زارعی، ۱۴۰۳: ۴۹۴). حکاکی نقش کبوتران و آهو روی بدنه ظرف نشان از اهدا ظرف به امام هشتم با لقب "ضامن آهو" دارد.

شکل ۱۲: شماره ثبتی (۹۲۰۱۱۹) اِبریق بمسی منقوش، دوره تاریخی: احتمالا اواخر قاجار؛ با دسته و لوله منحنی، و سرپوش ابعاد: طول: ۱/۳۶؛ عرض: ۲۳/۵ س.م.

تجزیه و تحلیل اسناد و نمونه‌ها

در تجزیه و تحلیل اسناد، با توجه به تاریخ حکومت صفویه (۹۰۷ تا ۱۱۴۸ ه. ق) می‌توان دریافت که اسناد مربوط به سال‌های (۱۱۰۳ تا ۱۱۱۸ ه.ق) مربوط به دورهٔ صفوی و با توجه به تاریخ سلسلهٔ قاجاریه (۱۲۱۰ تا ۱۳۴۴ه. ق) اسناد مربوط به سال‌های (۱۲۴۹ تا ۱۳۲۵ ه.ق) مربوط به دورهٔ قاجار می‌باشد، که نام اِبریق و کاربرد آن و چگونگی جمع‌آوری ظروف در این اسناد آمده است. در فاصله بین سال (۱۱۱۸ ه.ق) تا سال (۱۲۴۹ ه.ق) یعنی حدود (۱۳۱) سال، در اسناد واژهٔ اِبریق مشاهده نشد؛ قطعاً به جای اِبریق از کلمات دیگری همچون آفتابه و آبریز در اسناد استفاده شده است. با توجه به اسناد، کاربرد اِبریق در دو دورهٔ صفوی و قاجار با یکدیگر متفاوت می‌باشد. در پاسخ به سوال اول پژوهش طبق نمونه‌های موجود کاربرد اِبریق‌ها با توجه به گنجایش بدنه (خمره‌ای، گلابی، کروی و اشکی شکل) ساختار (سرپوش، دسته، پایه، لوله) و فرم آن متفاوت می‌باشد. اِبریق با سایز کوچک، با سرپوش و بدنهٔ کوچک، گردن باریک، با چُرنه منحنی با پایه جداگانه جهت گلاب و خوشبو کردن فضا و صحن‌های حرم مطهر؛ علاوه بر این کاربرد اِبریق با دهانه باز و سرپوش بیشتر برای دم‌کردن چای، قهوه و انواع دم‌نوش‌ها؛ کاربرد اِبریق‌های متوسط با پایه و با چُرنه منحنی عمدتاً جهت آب‌دادن به زوار آستان مقدس امام رضا (ع) بوده است. با توجه به اسناد موجود در دوره قاجاریه، اِبریق به عنوان ظرفی جهت نگهداری دارو، احتمالاً عرقیجات سنتی (عرق‌نعنا) و به عنوان

ظرف مخصوص ادویه و اغذیه احتمالاً، ادویجات و نگهداری روغن (زیتون) در دارالشفای حرم مطهر کاربرد داشته است. مورد استفاده دیگر جهت گرم کردن مایعات خوراکی (شیر) جهت کودکان در مکتب‌خانه حرم مطهر کاربرد داشته است. البته اِبریق (آب‌پاش) (شکل ۷) جهت آب‌دادن به گلدان‌ها و گیاهان صحن مبارک کاربرد داشته است. کاربرد اِبریق (آفتابه) با لگن جهت گرم کردن آب برای وضو در کشیک‌خانه حرم مرسوم بوده؛ با توجه به عبارت "اباریق و جاروب" در اسناد دورهٔ صفوی، اِبریق جهت شستشو و نظافت صحن مبارک و استفاده در چاه‌خانه‌ها (بیت‌الخلا) جهت طهارت و نظافت سرویس بهداشتی در کنار صحن‌های مبارک مورد استفاده بوده است.

وقف و اهدا اِبریق‌ها به موزه آستان قدس رضوی

پادشاهان شیعه مذهب صفوی ارادت خاصی به بارگاه مطهر امام هشتم شیعیان داشته به طوری که با اهدا ظروف نفیس دو مورد اِبریق (شکل ۳ و۴) این رسم وقف و اهدا را به اطرافیان و مردم منتقل کرده‌اند. در پاسخ به سوال دوم پژوهش، چگونگی جمع‌آوری اِبریق‌ها، با بررسی نمونه‌های موجود در موزه آستان قدس، اغلب این ظروف دارای کتیبه‌های وقفی بوده چنانچه یک آفتابه و لگن فیروزه‌نشان توسط عده‌ای از خدام کشیک‌خانه وقف شده است. علاوه بر این با توجه به اسناد موجود سند (۳۳۳۹۴؛ صفحه ۱) سال (۱۱۱۰ ق) با عنوان "روزنامچه جمع و خرج صاحب‌جمعان بیوتات آستان قدس، صورت هزینه‌های متفرقه" همچنین طبق سند (۳۳۲۷۴؛ صفحه ۱۸) سال (۱۱۱۱ ق) سند با عنوان "اوراج، ابواب المال،..... وجوهات نقدی و جنسی حاصل از مستغلات متعلق به آستان قدس" علاوه بر این طبق سند (۳۴۳۷۷؛ صفحه ۱) سال (۱۱۱۵-۱۱۱۴ ق) همچنین طبق سند (۳۴۹۰۱؛ صفحه ۲) سال (۱۱۱۸-۱۱۱۷ ق) نشان‌دهندهٔ آن است که در دورهٔ صفوی اِبریق‌های مورد نیاز حرم مطهر از محل وجوهات نقدی و یا از محل اجاره دکاکین وقفی و دیگر موقوفات خریداری می‌شده است؛ گاهی این ظروف جزو وجوهات جنسی از مستغلات متعلق به آستان قدس بوده است. با توجه به نوع گرایش‌های مذهبی اعصار گذشته که بازتاب‌دهندهٔ نگرش اجتماعی جامعه آن روز می‌باشد؛ در دورهٔ قاجار این ظروف فلزی غالباً برای بازار زوار و برای اهدا به بارگاه امام رضا (ع) ساخته، خریداری و اهداء می‌شده است.

نتیجه‌گیری

اِبریق‌های فلزی موجود در موزه آستان قدس رضوی جلوه‌گر هنر اسلامی و همچون سندی معتبر، به یادگار مانده‌اند که گویای آداب و رسوم گذشتگان می‌باشند. با توجه به اینکه رفع تشنگی زوار حرم مطهر امام غریب که یادآور تشنگی شهدای کربلاست، برای عموم مسلمین دارای اهمیت است؛ یکی از کاربردهای مهم اِبریق‌ها مختص آب دادن به زائران آستان مقدس امام رضا

(ع) بوده است. از آنجا که خوش بو کردن فضای صحن‌های حرم مطهر، در مراسم رسمی، اعیاد و عزاداری‌ها و همچنین خوشبوکردن زوار در هنگام زیارت از مستحبات می‌باشد؛ کاربرد اِبریق به عنوان "گلاب‌پاش" مرسوم بوده است. طبق اسناد موجود از سال (۱۲۸۹ه.ق/ ۱۲۵۱ه.ش) وجود دارالشفا در کنار حرم مطهر، نشان از اهمیت شفای بیماران و زائران امام غریب دارد، چنانچه در این دارالشفا از اِبریق جهت دم‌کردن داروهای گیاهی و عرقیجات سنتی مانند عرق‌نعنا استفاده می‌شده است. علاوه بر این وجود مکتب‌خانه در کنار حرم مطهر، نشان از اهمیت تعلیم و تعلم نزد امامان دارد؛ به طوری که آموزش و پرورش کودکان و نوجوانان یکی از اعمال حسنه محسوب می‌شود؛ چنانچه از اِبریق جهت گرم‌کردن مایعات خوراکی (شیر) جهت کودکان در مکتب‌خانه حرم مورد استفاده بوده است. از آنجا که ایرانیان به پاکی و طهارت اهمیت زیادی می‌دهند طبق اسناد موجود از سال (۱۱۰۳ه.ق/ ۱۰۷۰ه.ش) مطابق با دورهٔ صفوی، وجود چاه‌خانه‌ها (سرویس‌های بهداشتی) در کنار حرم مطهر و کاربرد اِبریق جهت شستشو و نظافت اهمیت پیدا می‌کند. بعلاوه کاربرد اِبریق (آفتابه و لگن) جهت تجدید وضو و شستشوی دست قبل و بعد غذا در مراسم‌های رسمی در کشیک‌خانه حرم مطهر مرسوم بوده است. به طور کلی چگونگی جمع‌آوری اِبریق‌های موجود در موزه آستان قدس رضوی، به صورت وقف و اهدا بوده است.

سپاسگزاری: از مسئولان و مدیران موزه آستانه قدس رضوی همچنین مسئولان سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان‌قدس رضوی، که در پیشبرد این پژوهش همکاری فرمودند تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع و مآخذ

اتینگهاوزن، ریچارد؛ گرابر، الگ (۱۳۸۳)."*هنرومعماری اسلامی (۱۲۵۰- ۶۵۰)*". مترجم: یعقوب‌آژند، تهران: سمت.

افروغ، محمد؛ نوروزی طلب، علی‌رضا (۱۳۹۱)."تحلیل و بررسی مفاهیم نجومی به عنوان شکل و صور تزئینی آثار فلزی دوره سلجوقی مطالعه موردی: آبریز برنجی"*نگره، ۲۱*، ۸۳-۶۸.

افروغ، محمد؛ نوروزی‌طلب، علی‌رضا (۱۳۸۹). "هویت اسلامی- ایرانی در فلزکاری عصر صفوی: با تأکید بر کتیبه‌های موجود بر روی آثار فلزی" *مطالعات ملی*، ۴۴، ۱۰۰-۷۳.

آیت‌الله زاده شیرازی، باقر (۱۳۶۲). "بررسی هنر فلزکاری در دوران سلجوقی" *هنر و معماری*،۳، ۱۷۹-۱۶۴.

بلر، شیلا؛ بلوم، جاناتان (۱۳۹۷)."*هنرو معماری‌اسلامی ۲ (۱۸۰۰- ۱۲۵۰)*" مترجم: یعقوب آژند، تهران: سمت.

پرایس، کریستین (۱۳۹۱). *تاریخ هنر اسلامی*. مترجم: مسعود رجب‌نیا. تهران: امیرکبیر.

پوپ، آرتر؛ اکرمن، فیلیس، (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز) جلد ششم، فرش و فرشبافی، فلزکاری، هنرهای فرعی آرایه‌ها و موسیقی. مترجم: زیر نظر سیروس پرهام، تهران: علمی و فرهنگی.

حسین‌نیا امیرکلائی، هانیه؛ هاشمی زرج آباد، حسن؛ زارعی، علی (۲۰۱۸). "معرفی و خوانش کتیبه‌های آثار فلزی عصر صفوی مطالعه‌موردی: نمونه‌های موجود در موزه آستان‌قدس رضوی". *نگارینه هنر اسلامی؛ (۱۵)* ۵؛ ۱۲-۴.

خوشدل، محمد (۱۳۴۰). "موزه آستان قدس ((اشیاء نفیس فلزی)" *مجله نامه آستان قدس، ۷*؛ ۷۱-۶۹.

خوشدل، محمد (۱۳۴۱). "موزه آستان قدس (آثار قلمزنی)". *مجله نامه آستان قدس، ۱۲*؛ ۶۷-۶۵.

دورانت، ویل (۱۳۷۸). "*تاریخ تمدن*" چاپ ششم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

رضازاده، طاهر؛ آیت‌اللهی، حبیب‌الله؛ مراثی، محسن (۱۳۹۲). "نقدی بر انتساب سه اثر از فلزکاری غرب ایران به مکتب موصل در نیمهٔ اول قرن هفتم هجری؛ عودسوز ابوبکر سنی رازی، اِبریق و شمعدان موزهٔ ویکتوریا و آلبرت" *نگره، ۲۷ (۲)*؛ ۴۸-۳۴.

رضایی دشت ارژنه، محمود (۱۳۸۸) "رستم اژدهاکش و درفش اژدها پیکر" *پژوهش‌های ادبی، ۶(۲۴)* ۷۹-۵۳.

زاده ایمانیان پور نجف‌آبادی, زهرا؛ شادلو، داوود (۱۴۰۲). "مقایسه گونه‌شناسانهٔ آبریزهای فلزی دسته‌دار دوره پیشامغولی و دوره صفوی". *هنرهای کاربردی، ۲(۴)*، ۵۰-۳۷. DOI: 10.22075/aaj.2023.31104.1182

ساکماق (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی).

شبیریان، علی اکبر (۱۳۴۳). "موزه‌آستان‌قدس (آفتابه مینا کاری)". *نامه آستان‌قدس، ۱۸*، ۷۲-۷۱.

شعبانی منش، حامد (۱۳۹۲). "*قلمزنی، تاریخچه، آموزش اساتید*" تهران: جمال هنر

غفاری، علیرضا (۱۳۹۶). "*شاهکارهای هنر سفال ایرانی*". نشر مجازی کتابخانه ایرانشناسی.

کاظم‌پور، مهدی (۲۰۲۵)."بازنمایی ظروف فلزی کاربردی دورهٔ صفوی بر اساس نگاره‌های شاهنامهٔ شاه طهماسبی" *نگره، ۷۵*، ۷۱- ۴۸. DOI: 10.22070/negareh.2025.19723.3443

کفیلی، حشمت. (۱۳۸۸). تجلی هنر فلزکاری عصر صفوی در سه اسطرلاب برنجی مربوط به قرن‌های ۱۱و ۱۲هجری در موزه آستان قدس رضوی. *شمسه: نشریه الکترونیکی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱* (۱)، ۲-۱.

کفیلی، حشمت؛ حبیبی قاینی بایگی، مریم و شاهرودی‌زاده، محمدرضا، (۱۳۹۶) "موزه‌های آستان قدس رضوی". *پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری با همکاری سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس.*

کونل، ارنست (۱۳۸۴). "*هنر اسلامی*". مترجم: هوشنگ طاهری، تهران: توس.

لباف خانیکی، رجبعلی (۱۴۰۲). "تجلی اساطیر کهن ایرانی در حرم رضوی" *زرین فام، ۳* (۲)؛ ۱۷-۸.

مرادی بجستانی، سکینه؛ پایدارفرد، آرزو (۱۴۰۰)."نقوش و تزئینات ظروف فلزی دوره مملوکی و بررسی تاثیرپذیری آن از هنر فلزکاری خراسان (مطالعه موردی ۷ سینی و ۴ پایه دوره سلجوقی و مملوکی موجود در موزه متروپولیتن)". *ششمین کنفرانس بین‌المللی* مطالعات میان رشته علوم انسانی و اسلامی ایران،تهران.۲۱-۱.

مرادی بجستانی، سکینه؛ زارعی، علی (۱۴۰۳). "مطالعهٔ تطبیقی هنر خوش‌نویسی اِبریق‌های فلزی در دورهٔ سلجوقی و صفوی". *مجله مطالعات ایرانی؛ ۲۳(۴۶)*، ۵۰۴- ۴۷۹.

doi: 10.22103/jis.2024.22738.2567

وزیری، علینقی (۱۳۷۳). "*تاریخ عمومی هنرهای مصور جلد اول*". تهران: هیرمند.

References

Baer, E. (1968) “Fish- pond ornaments on Persian and Mamluk metal vessels”, Published by Cambridge University Press.

Blair, S. S. (2006). Islamic calligraphy. Edinburgh University Press.

Canby Sheila. R. (2009). Shah Abbas the Remaking of Iran. First published in 2009 by The British Museum. A division of the British Museum Company Ltd. 38 Russell Square London: WCIB.

URL. 1: https://vajehyab.com/dehkhoda/(تاریخ ۱۴۰۵/۵/۲۰).

A Documentary Study on the Use of Metal Ewers in the Astan Quds Razavi Museum

Abstract

One of the collections of metal vessels in the Astan Quds Razavi Museum is the collection of metal jugs in this museum. These vessels mainly consist of steel and brass works made with the art of calligraphy and black ink, and decorated with the art of enameling and inlaying with turquoise gems. These metal vessels, with their eye-catching designs and engraved lines, represent the date of manufacture, manufacturer, and history that has been inscribed on them. Ten exquisite artifacts in the Astan Quds Razavi Museum and 26 document sheets in the Astan Quds Razavi Documentary Research Foundation were examined in relation to the use of abriqs. Among the documents found, the word abriq or abariq was observed, which indicated the use of this container and how it was collected in past eras. The aim of this research is to analyze the use of metal jugs in the Astan Quds Razavi Museum according to the available documents. The research data is based on library and documentary studies. This research is descriptive-analytical in terms of its fundamental purpose, historical-descriptive in nature and method, qualitative in terms of its data analysis method, and descriptive-analytical in terms of its processing method, in order to answer the following questions: What is the use of metal jugs in the Astan Quds Museum based on the existing documents? How are jugs collected in the Astan Quds Museum? The research findings show that the use of jugs varies according to the capacity of the body and the shape of the container, and accordingly, jugs were used with the names of abriz, aftabeh, abpash, golabdan, and mashreba (sherbetkhuri). The research results indicate that jugs with a lid for sprinkling rose water and of small size were used as containers for edible liquids such as milk in children's schools and traditional intoxicants such as mint extract and almond oil in the Dar al-Shifa of Imam Reza (AS). The medium-sized jug was mainly used for giving water to pilgrims to the holy shrine of Imam Reza (AS), and the jug with a basin was used as a hand wash in the servants' guardhouse, and the large jug with a broom was used for washing and cleaning the courtyards of the Holy Shrine. Historical documents relate to the Safavid and Qajar periods, and the jugs used in the Holy Shrine in the Safavid and Qajar periods were purchased and provided with cash and in-kind funds. The jugs in the Astan Quds Razavi Museum are endowments and donations from kings, elders, and servants of the Holy Shrine.

Keywords: "Jug"; "Historical Documents"; "Practical Vessels"; "Astan Quds Museum";"Endowment and Donation"